

СУЧАСНА ТУРЕЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ДИПЛОМАТИЧНІ СТОСУНКИ ТУРЕЧЧИНИ І УКРАЇНИ

СЕРГІЙЧУК Б.В.,
молодший науковий співробітник

**Київський університет
імені Тараса Шевченка**

Проголошення в 1991 році незалежної Української Держави дало поштовх до нових досліджень з історії стосунків двох наших народів у минулому. Зокрема, цим проблемам відводиться місце і в таких капітальних працях, як «Історія Туреччини»¹, «Османська енциклопедія»², і в окремих журнальних публікаціях.

Так, у стамбульському історичному журналі з'явилися в 1995 році дві статті Ферхада Гардашкан-оглу про османсько-українські зв'язки та про османський протекторат над Україною³. Роком пізніше цей же часопис видрукував статтю відомого українського вченого Володимира Грабовецького про стосунки України й Туреччини в ХУІІ ст.⁴.

Вказані публікації дають багато цікавої інформації про стосунки наших народів, головним чином у ХУІІ столітті, особлива увага акцентується на періодах гетьманування Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка.

Поряд з цими важливими працями в сучасній турецькій історіографії появилася й оглядова стаття професора Мехмета Сарая про турецько-українські стосунки впродовж усього періоду спільного проживання народів-сусідів⁵. Це дослідження характерне не лише аналізом власне відносин між турками й українцями протягом багатьох століть, а й показ їх на тлі європейської політики обох країн.

З огляду на те, що стаття професора Мехмета Сарая є першою подібною публікацією в сучасній турецькій історіографії, пропоную її повний переклад для українських читачів.

Проф. МЕХМЕТ САРАЙ.
ІСТОРІЯ ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН

Відомо, що початок турецько-українських стосунків відноситься до 1474 р., коли Крим увійшов під управління османів. Насправді історія цих стосунків

починається з 1240 р. До середини 13 ст. за час існування Київського, Чернігівського, Галицького, Полоцького, Турово-Пінського, Ростово-Рязанського та Новгородського князівств російський та український народи жили поруч. Українці були підданими Київського, Галицького та Чернігівського князівств. Основну частину українського населення складали козаки, які були відомі тим, що не визнавали авторитарної влади і надавали перевагу діяти на власний розсуд. Вони характеризувались як «вантажисти», «вигнанці» та «розбійники» і нагадували середньоазійських тюркських козаків. Свободобиві козаки під час піднесення Київського князівства (період «Великого князівства») певний час мали владу над Україною та Росією. Після заснування у другій половині 12 ст. Московського князівства і отримання ним звання «Великого князівства» (з 1328 р.) і заснування згодом російського союзу, панування України закінчилось. Але, не зважаючи на це, козаки, які складали основну частину українського населення, продовжували вести звичний для себе спосіб життя.

З часом українці опинилися у свого роду «трикутнику» між Росією, Польщею та Османською державою і орієнтували свою політику згідно з розстановкою сил, будучи свого роду буфером між цими трьома державами протягом двох століть.

У 1475 році порт Кафа (Феодосія) було захоплено османським флотом. Через деякий час у склад турецької держави було включено бейліки Єфлян та Богозан, які знаходились на території сучасної Молдови. З включенням Кримського ханства до складу Османської держави значна частина українських причорноморських земель також увійшла до складу Османської держави, що у свою чергу спричинило невдоволення з боку Росії та Польщі, які також хотіли розповсюдити свій вплив на українські землі. Україна та українці намагалися захистити свою незалежність шляхом заключення співробітництва з тією з трьох держав, яка була найсильніша на той час. Османська Туреччина, отримавши владу на частину України, в більшій мірі непокоїла Польщу, ніж Росію, оскільки Польща тривалий час управляла Україною наче своєю префектурою. Але з початком переходу стосунків Польщі та Османської імперії від конкурентних до дружніх спричинило полегшення становища України.

Османська держава хотіла зав'язати союзницькі відносини з Польщею, яка знаходилася між Росією, що мала домінуюче становище серед слов'янських народів, і європейськими державами. Після зіпсування стосунків з Польщею Османська держава з такою ж метою звернулася до Швеції.

В останній чверті 16 ст. у Польщі відбувалась велика боротьба за трон, що спричинило кризове явище. За сприянням Великого візиря Сонутлу Мехмед-паші королем став Баторій, який був залежним від Османської держави. У зв'язку з цим до самої смерті Баторія (1587 р.) Польща, а також і Українські землі залишалися під контролем Османської імперії. Але, не зважаючи на це, і Польща, і Україна зберігали статус незалежних держав.

Але після 1587 р. Польща відхилила османську підтримку і заново хотіла узяти під контроль Україну, що спричинило повстання, яке у силу своєї неорганізованості зазнало поразки.

До середини 17 ст. українське населення проживало розрізненими групами. Найбільшою причиною цього був вплив Росії, Польщі та Османської держави, що розчленовувало народ. У результаті цього різні частини населення надавали перевагу в орієнтації на певну з цих трьох держав, що спричиняло труднощі в забезпеченні єдності у середині народу. Основні групи населення підрозділялися на: Сарикамиш, Запорожжя, Корзеки, Поткали, Озі та Барабашів. Це показує, що основні групи мали турецькі назви. Вагажок цих груп називався гетьманом. Причиною повстань гетьманів проти Польщі було бажання поляків колонізувати Україну. Відомо, що українські землі одні з найплодочіших у світі. Тому поляки, які мали потребу в українській пшениці, не хотіли випускати ці землі з-під контролю. Тому українське населення як з причини збереження своєї незалежності, так і з причини захисту своїх земель було вимушене тричі (у 1590, 1596 та 1630 рр.) піднімати повстання проти Польщі. Гніт Польщі на українські землі спричинив втручання Османської держави. Але поляки не узяли до уваги застороги турків щодо зацікавленості у молдавських та українських справах. У зв'язку із зверненнями представників цих двох держав до уряду Османської імперії османська армія (1618-1620 рр.) вирушила в похід проти Польщі під командуванням султана.

У 1620 р. в результаті перемоги турецької армії над поляками під Ясами було підписано Хотинську угоду. Згідно з цією угодою Польща зобов'язувалася не турбувати османські землі і виплатити кримському хану 40 тис. золотих дукатів щорічно.

Мирний період між Османською Портою та Польщею тривав близько 50 років. Протягом цього періоду козаки продовжували своє незалежне існування під османською протекцією. Але цей мир було порушено з боку Польщі у 60 роках.

Поляки почали натиск на українські землі на кордоні з Польщею. Барабашівські козаки, не вдоволені цим утиском, у 1667 р. направили до Стамбулу свого представника з повідомленням, що вони визнають османську владу. Після офіційного входження Барабашівських козаків до Османської імперії поляки почали натиск на Сарикамишських козаків і на гетьмана України Дорошенка. Дорошенко, не бажаючи миритись з цим, направив до Стамбулу посла з повідомленням, що хоче перейти в османське підданство. Султан Мехмед IV (1648-87) прийняв пропозицію Дорошенка і надіслав йому відзнаки влади: барабан, бунчук та прапор. Окремо він повідомив про це листом польського короля, де зазначив, що напад на Україну буде розцінюватись як напад на Османську державу.

Не зважаючи на це, польський король продовжив тиск на Дорошенка. У зв'язку з цим османська армія вирушила в похід і після розгрому польської армії король був вимушений просити миру. За Бучацькою угодою від 18.10.1672 р. поляки визнали Україну за Османською державою і залишили Поділля. До того ж

поляки згодилися виплачувати Османській імперії щорічно 22 тис.золотих дукатів. Але у зв'язку з труднощами у виплаті цієї дані поляки звернулися до Османської імперії з проханням вилучити цей пункт. Османська імперія, яка хотіла заново завоювати дружбу Польщі, задовільнила це прохання підписанням Журавненського договору (18.10.1676 р.).

Росія, яка до цього часу мовчки спостерігала за розподілом України між Польщею та Україною, разом з групою вірних їй козаків почала чинити тиск на інші козацькі угруповання. Османська імперія разом з Кримом, на противагу таємним планам Росії, виступили в похід і завдали російській армії важкої поразки, після якої росіяни тривалий час не мали змоги втручатися в українські справи.

Але через деякий час Росія знову почала проявляти активність в українському питанні. Їй вдалося підбурити частину козацтва на повстання проти Османської імперії. Бунтівні козаки звинуватили Дорошенка у тому, що він уклав співробітництво з мусульманами. Не маючи засобів опору проти цієї небезпеки, Дорошенко проголосив росіянам про свій перехід у підданство Царя і здав росіянам свою столицю Чигирин.

Це створило велике невдоволення у Стамбулі. На місце Дорошенка був обраний гетьманом священник Хмельницький, який хотів утримати цілісність України між Польщею, Росією та Османською імперією. Але він не зміг досягти успіху, оскільки проти нього велася пропаганда як проти духовної особи, що уклала співробітництво з мусульманами.

З метою відвоювати Чигирин в Україну було направлено турецьку армію під командуванням Ібрагіма-паші з кримським ханом Селім-Гіреєм, які не змігли досягнути успіху. Відчуваючи небезпеку у цьому регіоні від росіян, Османська імперія знову почала приготування, щоб забезпечити себе. За наказом султана Мехмеда IV Великий візир Тегзіфолу Кара Мустафа-паша розпочав підготовку армії до походу. Російський цар, почувши про ці приготування, направив свого посла з пропозицією миру, але османський уряд, не довіряючи росіянам, відхилив цей жест.

Османська імперія, яка хотіла мати дружні стосунки з Польщею, що знаходилася між християнською Європою та слов'янським світом, у зв'язку з своєю підтримкою українців втратила дружні зв'язки з Польщею. Зараз же турки отримали велике розчарування від заключення союзу між українцями, яким вони надавали підтримку, і росіянами.

Нарешті, закінчивши приготування, османська армія 30.04.1678 р. вирушила у похід і в кінці червня прибула до Чигирини. Через деякий час кримські війська приєдналися до османської армії. Фортеця Чигирин була оточена османськими силами 20 липня 1678 р. У цей час на допомогу оточеним прибула 200-тисячна російська армія, яка, завдяки попередньо вжитим заходам з боку турків, не змогла досягнути успіху. В результаті тривалих і запеклих боїв турецькі війська змігли захопити фортецю. Після перемоги Кара Мустафа-паша наказав спалити фортецю і

заборонив будувати нову. Таким чином Чигиринський похід завершився перемогою турків. Але османський уряд побачив нову для себе загрозу в об'єднанні козаків і росіян. Щоб усунути цю потенційну небезпеку, було прийнято рішення наступного року направити проти росіян війська. Але невтішні звістки, які прийшли з Австрійського фронту, примусили турків відмовитися від задумів і направити до Росії посла з проханням миру. Згідно з мирною угодою, заключеною між двома державами у 1681 р., Османській імперії відходила правобережна Україна, а росіянам – Київ та лівобережна. На території між Дніпром та р. «Ансу» було домовлено не будувати воєнних укріплень. Ця домовленість забезпечувала мир протягом 20 років. Таким чином Україна була розчленована між Османською імперією та Росією.

Османська імперія та Австрія тривалий час ворогували за право контролю над центральною Європою. Протягом 17 ст. ці держави воювали тричі. Османська держава мала непорозуміння з Австрією через райони Ердель, Ефлян та Богдан, які знаходилися на території сучасних Румунії та Молдови. Війна Османської імперії з Австрією, яка розпочалася у кінці 16 ст., закінчилася у 1606 р. підписанням Зітварорцької угоди. Ця угода підтримувала мир протягом 50 років. У результаті війни 1662-64 рр. було підписано Васварську мирну угоду, за якою Австрія була вимушена сплатити Османській імперії 200 тис. пістрів.

Третя османсько-австрійська війна, яка розпочалася у 1683 р. облогою Відня, закінчилася поразкою Османської імперії. Причиною цієї війни було прохання угорців, які повстали проти влади Австрії, про допомогу. У цій війні Османська імперія опинилася проти союзу Австрії, Польщі та Венеції, до яких пізніше приєдналася Росія.

В результаті війни 1683-99 рр. Османська імперія зазнала поразки і була вимушена підписати Карловську мирну угоду, за якою: 1. Османська імперія залишала Австрії Ердельський бейлік та всю Угорщину за виключенням вілаєтів Банат та Темешвар; 2. Поділля та Україна переходили до Польщі; 3. Півострів Мора та узбережжя Далмації відійшли до Венеції.

Таким чином Україна вийшла з-під контролю османів і з цієї причини турецько-українські стосунки перестали йти наперед.

Після Карловської угоди від 1699 р. доля України перейшла у руки Польщі і Росії. Поляки, які розглядали Україну як життєвий амбар, через деякий проміжок часу були вимушені залишити Україну Росії. Маючи загрозу з боку Росії та Швеції, Польща відмовилася від «притязань на Україну». У цей час українці на чолі з гетьманом Мазепою, заручившись підтримкою шведського короля Карла XII, повстали проти Петра I. 27.06.1709 р. це повстання зазнало поразки. Цар Петро для усунення шведської загрози, за допомогою вірних йому козаків, проголосив про приєднання України до Росії. Таким чином український народ через частину козаків, прибічників Росії, втратив свою свободу і незалежність.

Українці близько півстоліття жили підданими Росії. Гетьмани, які призначалися Росією, не служили українському народу. У той час, як невдоволення українців зростало, російська цариця Катерина II у 1775 р. розігнала Запорозьку Січ, яка була свого роду парламентом українського народу. До того ж було заборонено розмовляти українською мовою. Таким чином українці повністю потрапили під панславізацію (читай русифікацію – Б.С.).

Український народ намагався опиратися асиміляції. Під час I світової війни, воюючи у Галичині проти Росії, група турецьких військ знову увійшла у зв'язки з українцями (збройна боротьба, яку вели українські патріоти за свою незалежність, тема окремої праці).

Після більшовицької революції українці уперше змогли досягнути незалежності. У 1917 р. у Києві «Установчі збори» проголосили Українську Демократичну Республіку. У той же час прибічники більшовиків, проголосивши інший уряд, оголосили, що вони разом з московськими революціонерами. У той час, коли в Україні тривала громадянська війна, 09.02.1918 р. було підписано Брест-Литовський договір, який завершив I світову війну. На жаль, український народ, який не мав єдності, не зміг оцінити цю нагоду. Користуючись цим, прибічники більшовиків зуміли захопити Україну і 30.12.1922 р. Українська Радянська Соціалістична Республіка увійшла до Радянського Союзу. Проголошення Україною незалежності у 1991 р. дуже «порадувало» свого давнього друга – турецький народ (турецько-українські відносини, являючись хорошою дослідницькою темою, чекають молодих вчених).

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Türkiye Tarihi. Joyin Lönnetnemi: S.Akşin-Istanbul, 1995. - 3 Cilt.
- ² Osmanli Ansiklopedisi. - Istanbul, 1993. - Cilt 3,4.
- ³ Gardaşkanogly F. Osmanli-Ukraina münasebetleri //Tarih ve Medeniyet. - 1995. - № 3. - S.43-45; Ukraina Osmanli himayesinde //Tarih ve Medeniyet. - 1995. - № 5. - S.40-43.
- ⁴ Grabovetski V. 17 yüzyilda Ukraina Osmanli ilişkileri //Tarih ve Medeniyet. - 1996. - № 4. - S. 53-56.
- ⁵ Saray M. Türk- Ukraina Münasebetlerinin Tarihçesi //Avrasya Etüdleri. - 1995. - Cilt 2. - Sayı 3. - S.81-87.